

Törőcsik István

JÁSZAPÁTI NEVÉNEK EREDETÉRŐL

A mai Jászapátit 1391-ben említi először egy birtokba iktató oklevél. A dokumentum, mely az egyezésre jutott birtokosok neveit, valamint a határok viszonylag részletes leírását is tartalmazza, a települést „descensus seu terra Apathy” azaz „Apáti szállása vagy földje” néven nevezi meg. Az eredeti forrás sajnos megsemmisült, ám latin szövegét már a 19. században leköszölte Gyárfás István a jászkunokról írott négykötetes monográfiájában (GYÁRFÁS 1883, 512–518). A fennmaradt szöveg sajnos nem ad választ arra a kérdésre, hogy a helynév hogyan keletkezett, így az elmúlt bő hat évszázad alatt különféle találgatások és magyarázatok láttak napvilágot. Írásomban a helynév értelmezési lehetőségeit kívánom áttekinteni, kialakítva egy megfelelően indokolható saját álláspontot.

Variációk névetimológiára

Pesty Frigyes helynévtárába a 19. század derekán adatokat küldő ismeretlen jászapáti személy (aki valószínűleg bíró, tanácsbéli, vagy jegyző volt) már magyarázni próbálta a város nevét. „A név eredetéről biztos valót [!] nem tudhatni, csak hagyományos gyanítás után mondatik: miként Apáti valamikor Abbatia lehetett, s ebből később Apáti, Apati szállása, végre Jászapáti lett.” (PESTY 1978, 55) A „hagyományos gyanítás” nem más, mint tudományoskodó (de nem tudományos!) okfejtés, hiszen az állítólagos korai névalakra semmilyen ismert adat nem mutat. Évtizedekkel később Vándorfy János már két másik lehetőséget említett. Ő veti fel először, hogy „talán még a magyarok bejövetele előtt, vagy mindjárt a magyar kereszténység hajnalán alapítottatott ez apátság, mely épen a beköltözött pogány jászkunok vandalizmusának esett áldozatául, vagy a többi számos monostorok között a tatárok pusztítása által lőn még legkisebb emléktől is megfosztva”. Közvetlenül ez után viszont azt írja, hogy „...az sem lehetetlen, hogy e város földje valamely apátságnak birtoka volt, melyet a jászkunok vagy erőszakkal kerítettek hatalmukba, ... vagy pedig ha ez erőszakoskodást nem tulajdoníthatjuk nekik, úgy azt állíthatjuk, hogy e helyre, mint valamely elpusztult apátság lakatlan földére telepítettek le.” (VÁNDORFY 1895, 6-7). Mindkét lehetséges magyarázat logikus következtetéseken alapul, és Vándorfy adatok hiányában nem is írhatott egyebet. A helytörténetírásban azonban némi zavart okozott e kettős magyarázat. Rusvay Lajos például az etimológia legvalószínűbb lehetőségeként vette számba a terület valamely

kolostor általi birtoklását (RUSVAY 2003, 48.), majd könyvének következő lapján ezt olvashatjuk: „Feltehető tehát, hogy amikor a magyarság a keresztény vallásra tért, itt egy apátság létesült, mert a lakott helyek viszonylagos sűrűsége és a terület földrajzi fekvése indokoltta tette, hogy ezen a centrális helyen egy erősebb fellegvára épüljön a keresztény egyháznak.” Tényként kezeli az apátság létezését a jászsági helynevek kötete is (FARKAS 1976, 118).

Kripta a templom alatt

1905. augusztus 23-án különös dolog történt a jászapáti templomban. A templombelsőben felállított, a szekők elkészítéséhez kiépített állványozás nagy fenyőgerendáinak egyike a bontás során egy üregbe szakadt le. Rövidesen kiderült, hogy egy kripta van a templom padlója alatt. Kincseket keresve a munkások két nap alatt mindent átforgattak, feldúlva hat sírt, majd visszatemették a föld alatti kamrát. Közben — augusztus 25-én — megérkezett a Horváth László községi bírótól értesített Hild Viktor, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye első régésze is. Sajnálatos, hogy ő már nem kapott érdemi lehetőséget a kutatásra; csupán a felső földrétegben kereshetett olyan tárgyak után, melyeket a bámészkodók nem találtak meg, vagy nem tartották érdemesnek elvinni. Hild Viktor naplójában a továbbiakról ezt írta: „Igy aztán vagy egy órai kutatás után — mely alatt megállapítottam, hogy nemcsak a csontvázakat hányták szét, hanem a koponyákat is ásócsapásokkal pusztították el, — három darab szíjat, két darab gyolcsfoszlányt és egy erősen körülsegezett lábbeli sarkat sikerült találnom.” A temetkezések idejéről a következőket állapította meg: „A kripta építési modora tökéletes árpádházi építési stílus, a közismert dongaszerkezettel. Valószínű, hogy a XII. századból származik és fekvése megfelel a régi apáti templom apszisának [szentélyének — T. I.]. A mostaninak szinte középtengelyében fekszik, és a kupola alatt terül el. A ruhafoszlányok és bőrövek azt mutatják, hogy a kriptába Bence-rendű szerzetesek temetkeztek, kik a Tomaj nemzetség által alapított tomaji bencés kolostorból jöttek Apátiba, mely az ő filiáléjuk [egy főkolostorból telepített szerzetesi közösség — T. I.] volt. E lelet is támogatja azt a feltevésemet, hogy Apáti községet bencések alapították és az ő apátságukról vette nevét.” (HILD 1975, 167.).

Hild Viktor fenti megállapításaival azonban komoly problémák vannak. A dongaboltozat önmagában nem garancia az Árpád-kori, főleg nem a 12. századi építésre, a ruhafoszlányok pedig nem utalnak közvetlenül szerzetesekre. Teljes mértékben helytálló viszont azon megjegyzése, hogy a kupola alatt lévő kripta elhelyezkedése megfelel a régi templom

szentélyének. Csakhogy a „régí templom” nem a középkori építmény volt, hanem az 1759 és 1825 között fennállt egyház. Ennek két hosszanti fala megegyezett a maival, kereszthajója azonban nem volt, így a mai kupola alatt a nyolcszög három oldalával záródó szentélye helyezkedett el. A barokk templom „sírboltja” a forrásokban is szerepel, azokat temették ide, akik az egyházat legalább 100 forinttal támogatták, illetve a temetésért 24 forintot fizettek (VÁNDORFY 1895, 36). A középkori monostor régészeti bizonyítékának vélt kriptá így a redempció korabeli módosabb apáti polgárság földi maradványait rejtette. Ezért található Hild bőr-, illetve textilmaradványokat is, annak ellenére, hogy ezek a többi szerves anyaggal együtt a mi éghajlatunkon száz–kétszáz év alatt le szoktak bomlani.

„Leszámolás” a monostorral

Egy templomból és kolostorból álló egyházi épületcsoport megsemmisítése a korai középkorban egyet jelentett annak felújításával, amelynek során a fából készült tetőzet, illetve a nagyrészt éghető belső berendezés pusztul el. A csupasz falak természetesen nagyrészt megmaradnak. A 13–14. században aztán az álló falmaradványok kijavításával és befedésével vagy helyreállították a régi monostort, vagy gazdátlan maradt, kőanyagát pedig idővel más épületekhez használták fel. Utóbbi azonban lassú folyamat volt, évszázadokig tartott, és a felmenő falak pusztulása a legtöbb Árpád-kori monostor esetében — amennyiben megóvásukra kezdeményezés nem történt — a 19–20. században fejeződött be. A Jászságban jó példa erre Pusztamonostor, melynek szintén Árpád-kori apátsága volt. 1331-ben Papmonostorának (Poopmonustura) említik (GYÖRFFY 1987, 121). Bár a középkorban elpusztult, romjai még a 19. század közepén is látszottak (PALUGYAI 1854, 154). A jászok által lakott Apáti-szállás területén működő, vagy elpusztult kolostorról sem az 1391-es oklevél (amely pedig a templomot említi), sem a későbbi források nem tesznek említést. Nem csupán a konkrét adatok hiányoznak, de elpusztult kolostorról szóló hagyományt sem örökítenek meg, sem az újkori geográfusok (Bél Mátyás, Fényes Elek, Palugyai Imre), sem az érdemi helyismerettel rendelkező, helyi kötődésű szerzők (Bedekovich Lőrinc, Antal József, és a már hivatkozott Vándorfy János). Pedig az esetleges földalatti falmaradványok a jászapáti templom 18. és 19. századi bővítésekor, a kerítés alapozásakor, vagy a templom körüli temető 1771-ig tartó használata során jó eséllyel előkerültek volna, az alapásást, sírásást végző emberek elbeszéléseiből pedig bizonyosan bekerült volna az ősi kolostor képzete. Egy 1815-ös dokumentum szerint voltak, akik elrejtett kincseket gyanítottak az „Apáthy Klastromban”, utóbbi alatt azonban itt is az akkor fennálló, még

kereszthajó nélküli templomot értették, és nem a szerzetesek, hanem „Kiss Érsek” és más személyek elrejtett vagyonának helyét vélték megtalálni (SELMECZI 2006, 370–371).

„Nyésta” problematikája

Marad tehát a másik lehetőség, miszerint a terület és az esetleges korábbi község egy apátság birtoka lett volna. Annál is inkább, mivel a Zagyva völgyében fekvő másik Árpád-kori Apátiról bizonyosan tudható, hogy 1245-ben a szekszárdi apátság birtoka volt (GYÖRFFY 1987, 67). 1264-ben a sári (ma Abasár) apátságnak Örs faluval szemben, a Tarna túlsópartján volt egy birtoka, amelyet Nyésta néven jegyeztek fel. Ez a tatárjáráskor elpusztulhatott; az oklevél ’terra’-ként, vagyis földként nevezi meg, nem pedig a ’villa’, illetve ’possessio’ terminussal illeti, amely tényleges, lakott falut jelölne. Mivel Jászapáti ma is határos Tarnaörrsel, és a közös határ már a 14. század végén is a jelenlegi vonalán húzódott, kézenfekvően adott a lehetőség, hogy a Nyésta nevű birtokot (falut?) a mai Jászapáti belterületén keressük (GYÖRFFY 1987, 119).

Ezt azonban kissé nehéz elképzelni. A mai Tarnaörs és Jászapáti között légvonalban kb. 10 km távolság van. Az Árpád-korban a mainál sokkal sűrűbb volt az Alföld településszerkezete; a falvak 1–3, a templomos helyek 3–5 km-re helyezkedtek el egymástól, közöttük pedig számtalan kisebb tanyaszerű szállás is létezett. Az egymástól kisebb távolságra lévő helységek értelemszerűen kisebb határokkal rendelkeztek, így az Örs faluval szomszédos Nyésta inkább a jászapáti határ északnyugati részén, de legvalószínűbben azon kívül helyezkedhetett el.

Horváth János és Szirmay Pál egri végvári tisztek 1554-ben megkapták a Heves megyei Szentandrás, Mezly és Nesthelke pusztákat (KOCSIS 2005, 24). Az első kettőről biztosan tudjuk, hogy a mai Jászszeptandrás határában keresendő, így ezt tudjuk feltételezni a harmadikról is. Apáti-szállás előljárósága nem is reagál az 1554-es adományra, csupán az árokszálási bíró tiltakozik. Amennyiben Nesthelke azonos a korábbi Nyéstával, úgy az a mai Jászszeptandrás határában kereshető.

Összegzés

Jászapáti hajdani területén nem pusztítottak el apátságot sem a jászok — akik ráadásul nem voltak pogányok a Kárpát-medencébe érkezésükkor —, sem a tatárok. Nem pusztíthatták el, mert nem is létezett. Ez különböző „negatív” adatok alapján biztosan állítható. Apáti esetében egy Árpád-kori

elnevezésről lehet szó, melyet az iráni nyelvű jászok beköltözésük után átvettek. A Nyésta nevezetű birtok nem azonosítható automatikusan Apátival, inkább attól északnyugatra keresendő. Elképzelhető azonban, hogy a sári apátság eredetileg több falura kiterjedő birtokkomplexummal rendelkezett a térségben, melynek a 13. században része volt az Apáti nevezetű település is. A terület a tatárjáráskor nagyrészt elpusztult, a 14. században azonban a jászok mellett magyar lakosság is élt itt, akik a túlélők leszármazottai lehetnek, és továbbörökítették az Árpád-kori elnevezéseket. Csak így magyarázható, hogy Apáti, illetve a környező jász települések (Kisér, Négyszállás, Szentgyörgy, Jákóhalma, Dósa), melyek szintén a 14–15. században bukkannak fel a forrásokban, zömmel magyar nevűek.

Irodalom

- FARKAS 1986. Szolnok megye földrajzi nevei. I. A jászberényi járás. Közzétette: Farkas Ferenc. Jászberény
- GYÁRFÁS 1883. Gyárfás István: A jász–kunok története. III. (1301–1542-ig). Szolnok
- GYÖRFFY 1987. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. kötet. Budapest
- HILD 1975. Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor kéziratok feljegyzéseiből. Szerk.: Stanczik Ilona. Szolnok
- KOCSIS 2005. Kocsis Gyula: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Budapest
- PALUGYAI 1854. Palugyai Imre: Jász–kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása. Pest
- PESTY 1978. Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. I. Jászkunság. Közzéteszi: Bognár András. Kecskemét–Szolnok
- RUSVAY 2003. Rusvay Lajos: Jászapáti története. Jászapáti
- SELMECZI 2006. Selmeczi László: A jászapáti templom mesés kincsei. In: Jászok és kunok a magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére. Szerk.: Bathó Edit–Ujváry Zoltán. Jászberény 366–373.
- VÁNDORFY 1895. Vándorfy János: Jász–Apáti város egyházának multja és jelene. Eger